

Arbejds- og undervisningsformer i fagdidaktisk perspektiv

MOGENS HANSEN, REDAKTØR OG FORFATTER

Velkommen til POLIS nr. 2!

Det sværeste er kompleksiteten, fordi alt hænger sammen – og at forstå, hvordan det hænger sammen.

(Tysk samfundsfagelev, november 2019, fra upubliceret manuskript: Mogens Hansen: Samfundsfag på tværs af landegrænser – en undersøgelse)

I POLIS nr. 1 introducerede vi en række af de vigtigste fagdidaktiske udfordringer for undervisningen i samfundsfag. En række af bidragsyderne i POLIS nr. 1 pegede på de didaktiske og pædagogiske udfordringer, der er forbundet med at formidle komplicerede samfundsfaglige problemstillinger og kompliceret samfundsfaglig teori til elever på forskellige niveauer i skolesystemet, som har forskellige forudsætninger for at forholde sig til fagets indhold, teorier og metoder. Som den tyske gymnasieelev, der er citeret ovenfor, meget præcist siger: Samfundsfag er et komplekst fag, da man skal arbejde med grundlæggende viden om samfundsforhold, introducere de samfundsvidenskabelige hovedområder og samfundsvidenskabelig metode samt – ikke mindst – bidrage til elevernes/kursisternes politiske og demokratiske dannelse.

Fagets særlige aktuelle karakter giver nogle særlige fagdidaktiske udfordringer. Mange af de begreber, der arbejdes med i undervisningen – arbejdsløshed, familie, kønsroller osv. – kender eleverne fra deres livsverden, men pointen med undervisningen er at give begreberne et samfundsfagligt indhold. Med

andre ord er det samfundsfagsundervisningens opgave at flytte eleverne fra en umiddelbar livsverdensopfattelse af begreberne til en samfundsfaglig forståelse af disse. Denne problemstilling diskuteres i artiklen om vidensformer i samfundsfag (se s. 70ff).

Svein Sjøberg (Sjøberg 1989) samt Göran Bergström og Linda Ekström (Bergström og Ekström 2015) argumenterer for, at fagdidaktikkens opgave er at bygge bro mellem den videnskabelige viden, teorier og metoder og pædagogikken, og dermed være et redskab til den konkrete tilrettelæggelse af undervisningen med henblik på at opnå de mål, der er sat for et fag. Denne brobygning kræver naturligvis også, at den enkelte underviser reflekterer over, hvilke arbejds- og undervisningsformer der er hensigtsmæssige i forhold til at opfylde disse målsætninger. Og det kræver videre, at underviseren gør sig overvejelser om, hvordan de undervisnings- og arbejdsformer, der benyttes, kan understøtte undervisningens formål og mål.

Som påpeget af Torben Spanget (POLIS nr. 1, s. 51ff) kan der være en vis modsætning mellem de ideale krav i bekendtgørelsen til, at undervisningen skal fremme elevernes aktive stillingtagen til og deltagelse i samfundsspørgsmål, og den faktiske tilrettelæggelse af undervisningen. Derfor er det vigtigt i højere grad at forbinde overvejelserne om de forskellige arbejds- og undervisningsformer i faget med de overordnede formål med faget. Diskussionen af arbejds- og undervisningsformer kan ikke stå alene eller kun ses i forhold til den konkrete undervisning og ønsket om forskellige aktivitetsformer hos eleverne. Dette er naturligvis vigtigt, men mindst lige så vigtigt er det at se arbejds- og undervisningsformerne i en fagdidaktisk sammenhæng, det vil sige hvordan forskellige arbejds- og undervisningsformer kan bidrage til at opfylde fagets overordnede målsætninger.

For at sætte begreberne arbejds- og undervisningsformer ind i et lidt større didaktisk sammenhæng kan det være hensigtsmæssigt at repetere begrebet **professionel undervisningspraksis** (Dale 1998). Ifølge Dale omfatter den professionelle undervisningspraksis tre niveauer: 1) den konkrete gennemførelse af undervisning (herunder for eksempel valg af arbejdsformer), 2) planlægning og refleksion om undervisning, herunder hvordan man omsætter læreplanens intentioner til undervisning og læring, og 3) evnen til at forholde sig til og inddrage (fag)didaktisk teori. Den professionelle lærer mestrer

alle tre niveauer, da det er forudsætningen for at planlægge, gennemføre og evaluere undervisningen. Samtidig er det vigtigt at understrege, at kravene til den daglige undervisning og det stigende arbejdspress kan gøre det vanskeligt for lærere at inddrage eksplicitte overvejelser om eksempelvis fagdidaktisk teori, og at det er forskelligt, hvilke rammer for forberedelse der er på de forskellige uddannelsesniveauer.

Det er dette forhold, der er udgangspunktet for dette temanummer af POLIS med titlen: **Undervisnings- og arbejdsformer i fagdidaktisk perspektiv**

Indholdet af dette nummer af POLIS afspejler, at fagdidaktik i samfundsfag handler om at inddrage alle tre niveauer i kravene til den professionelle undervisningspraksis, selv om der kan være forskelligt fokus, afhængigt af tid og hvilket niveau man underviser på. Derfor er der både praksisnære artikler om eksempelvis erfaringer med virtuel undervisning og skriftligt arbejde og mere teoretiske artikler med vægt på blandt andet vidensformer og begrebsdannelse i samfundsfag. Begge dele er nødvendigt for at indfange kompleksiteten i den professionelle undervisningspraksis.

Som nævnt er det en integreret del af den professionelle undervisningspraksis, at underviseren kan »oversætte læreplanen til reelle læreprocesser for eleverne« (Dale 1998, s. 169). Derfor er det interessant at se, hvad der faktisk står i læreplanerne om arbejds- og undervisningsformer:

I grundskolen hedder det blandt andet:

»Arbejdsformer i samfundsfag er både formidlende, undersøgende og samarbejdende. Formidlende arbejdsformer er, hvor læreren med brug af læremidler formidler fagligt indhold. Undersøgende arbejdsformer er, hvor eleverne selvstændigt (alene eller i grupper) undersøger og bearbejder en problemstilling. Det kan for eksempel være i et projektførløb, men også i kortere sekvenser i undervisningen. Samarbejdende arbejdsformer kan ... være i en fælles klassedialog, hvor alle har adgang til at deltage ...

Samarbejdende arbejdsformer og samtaler og diskussioner i større eller mindre grupper er med til at danne ele-

vernes personlige værdigrundlag og deres sociale forståelse, så de kan indgå konstruktivt og ansvarligt i forskellige sammenhænge» (Undervisningsvejledning for samfundsfag i grundskolen).

For stx' vedkommende hedder det blandt andet:

»Der skal igennem det samlede forløb lægges afgørende vægt på, at den enkelte elev får muligheder for selvstændigt at formidle faglige problemstillinger ... (og der skal) anvendes afvekslende og elevaktiverende arbejdsformer, således at eleverne får muligheder for at undersøge, dokumentere, formidle og diskutere ...

Der sker gennem det samlede forløb en udvikling frem mod mere selvstændiggørende og studieforberedende arbejdsformer ... Skriftligt arbejde skal understøtte opfyldelsen af de faglige mål ... Der skal arbejdes systematisk med forskellige arbejdstyper ... (og eleverne skal) ... formulere problemstillinger i forbindelse med mundtlige oplæg ... (og der skal) ... arbejdes ... systematisk med brug af dispositioner og synopses» (stx-bekendtgørelsen, august 2017).

Det interessante ved begge formuleringer er, at de primært fokuserer på elevkompetencer og udviklingen af disse i forhold til at mestre forskellige arbejdsformer. Til gengæld bliver der ikke nævnt noget om undervisnings- og arbejdsformer i et bredere fagdidaktisk perspektiv, det vil sige hvilke arbejds- og undervisningsformer der er hensigtsmæssige i forbindelse med de faglige mål for faget.

Undervisningsvejledningerne om samfundsfag på de forskellige niveauer har alle ret omfattende beskrivelser af, hvilke undervisnings- og arbejdsformer der kan anvendes i undervisningen. Der beskrives mange forskellige idéer til arbejdsformer, som lærerne kan bruge, men det er læreren, som skal bruge sin professionelle dømmekraft og fagdidaktiske indsigt (jævnfør Dales tre niveauer for undervisningspraksis ovenfor) til at skabe sammenhæng mellem indhold, mål og formål.

Ser man på den danske læreplans- og styringstradition, er det værd at bemærke, at den med hensyn til undervisning og læreprocesser i høj grad fokuserer på det første niveau i den professionelle undervisningspraksis, nemlig den konkrete gen-

nemførelse af undervisningen (jævnfør citaterne fra læreplanerne), mens de to andre niveauer overlades til pædagogikumuddannelsen og det daglige arbejde på den enkelte skole. Ud over pædagogikumuddannelsen har der således ikke været et systematisk fokus på de to andre niveauer i den professionelle undervisningspraksis. Dette nummer af POLIS tager denne problemstilling op og giver en række bud på, hvordan den professionelle undervisningspraksis kan udvikles i samfundsfag i forhold til bred variation af undervisnings- og arbejdsformer.

Vi håber, at dette nummer af POLIS kan være med til at skærpe bevidstheden om, hvor nødvendigt det er at sammen tænke arbejds- og undervisningsformer og fagdidaktik, eller formuleret på en anden måde: Hvordan kan forskellige arbejds- og undervisningsformer i undervisningen i samfundsfag i højere grad være med til, at eleverne når de faglige og andre mål, der er sat for faget?

Problemstillingen om forholdet mellem **undervisnings- og arbejdsformer og fagdidaktik** har vi valgt at belyse i en række temaer.

- Virtuel undervisning
- Vidensformer i samfundsfag
- Skriftlighed
- Eksempler på andre undervisnings- og arbejdsformer.

Virtuel og digital undervisning

Ikke mindst på baggrund af de pludselige ændringer i undervisningen i forbindelse med covid-19-situationen har vi bedt en række lærere om at gøre rede for deres erfaringer med at planlægge og gennemføre virtuel undervisning. Bekendtgørelsen har i årevis åbnet mulighed for at planlægge en del af undervisningen virtuelt, men det er i først i forbindelse med den tvungne nedlukning af skolerne, at det for alvor har været forsøgt. Derfor er det vigtigt at få formidlet de erfaringer, der er gjort, så man får et fagligt og fagdidaktisk grundlag for at overveje, hvordan den virtuelle undervisning kan og skal tilrettelægges fremover.

Selv om de fire lærere – Sara Frederiksen (Støvring Gymnasium), Christian Aalborg Frandsen (Køge Gymnasium og HF), Anne Vedersø (Rungsted Gymnasium) og Maria Borregaard

Vinther (Rosborg Gymnasium og HF) – er blevet kastet hovedkuld ud i den virtuelle undervisning med alle de praktiske problemer, dette har givet, er det interessant, at de alle på forskellig måde også understreger de positive perspektiver for elevernes læring i den virtuelle undervisning.

Der bliver peget på en række muligheder for, at den virtuelle undervisning kan understøtte de faglige mål:

- Med den rette tilrettelæggelse kan man komme tættere på elevernes læreproces og faglige udfordringer, samtidig med at man har bedre muligheder for både at aktivere den enkelte elev og give hensigtsmæssig feedback
- Ved en hensigtsmæssig facilitering og rammesætning kan man udmærket tilrettelægge undervisning, der bygger på dialog og diskussion, så man understøtter målet om at danne aktive medborgere.

Samtidig peger artiklerne entydigt på, at den virtuelle undervisning ikke kan stå alene. Artiklerne peger på, at der med den rigtige planlægning er oplagte faglige fordele ved at kombinere fysisk og virtuel undervisning. Som Maria Borregaard Vinther påpeger, kan den virtuelle undervisning udmærket gå fra at være et vilkår til at være et valg.

Artiklerne om virtuel undervisning tager alle udgangspunkt i gymnasieundervisningen. På gymnasieområdet er det op til den enkelte skole og den enkelte lærer at vælge undervisningsmidler, hvorfor brug af portaler og lignende er meget uensartet på gymnasieområdet. På grundskoleområdet er situationen en lidt anden, da det er kommunerne, som indkøber portalløsningerne og pålægger lærerne at bruge dem. Med andre ord er brugen af digitale løsninger allerede et vilkår på grundskoleområdet. Dette rejser det helt centrale spørgsmål, om brugen af digitale undervisningsmidler vil være fremtiden for faget.

Det er utvivlsomt en problemstilling, som vil fylde i debatten de kommende år, og som er udgangspunktet for Morten Winther Bülow's artikel om brug af digitale læremidler, og hvordan disse kan være brugbare til at styrke sammenhængen mellem de to vidensfelter, der er centrale i samfundsfagsundervisningen: den aktuelle samfundsudvikling og samfundsvidenskaben. Med udgangspunkt i et konkret eksempel på en digital

lærebog i samfundsfag diskuteres, hvordan man kan vurdere digitale læremidlers velegnethed til at udvikle den problemorienterede undervisning, der er vigtig for at kunne forbinde den aktuelle samfundsudvikling med samfundsvidenskabelig teori og metode.

Vidensformer i samfundsfag

Torben Spanget Christensen, Mette Damgaard Jørgensen og Lasse Ørum Wikman introducerer begrebet vidensformer i samfundsfag og præciserer i deres artikel, at undervisningen i samfundsfag nødvendigvis må omfatte forskellige vidensformer spændende fra elevernes livsverdensviden (som vi ved er yderst forskellig) over elevproduceret viden (for eksempel projektarbejde) og samfundsmæssig praksisviden (den konkrete erfaring med samfundsmæssige forhold) til egentlig samfundsvidenskabelig viden.

Det er en central pointe hos de tre forfattere, at begrebet vidensformer skal inddrages, når man diskuterer tilrettelæggelsen af undervisningen i samfundsfag, da det er vidensformerne, der udgør elementerne i undervisningen, og at det er transformationen mellem vidensformerne, der udgør kernen i undervisningen. Formålet med samfundsfagsundervisningen er at forbinde de forskellige vidensformer og anvende dem i relation til de overordnede mål med faget, nemlig at skabe indsigt i samfundsvidenskabelige teorier og fremme elevernes demokratiske dannelse og aktive deltagelse i samfundet.

I forlængelse af diskussionen af, hvordan vi formidler den faglige viden i samfundsfag, har vi bedt den svenske fagdidaktiker Ann-Sofie Jägerskog om at diskutere, hvordan vi formidler økonomiske fagbegreber med udgangspunkt i den sigende overskrift: Making possible by making visible, som også er titlen på hendes ph.d.* Økonomi er for de fleste elever et vanskeligt område. Hvis vi skal anvende begrebet om vidensformer (jævnfør ovenfor) i denne sammenhæng, skyldes dette blandt andet, at undervisningen i økonomi ofte tager udgangspunkt i en samfundsvidenskabelig viden, som er vanskelig for eleverne at forholde sig til. Ann-Sofie Jägerskogs artikel peger på vig-

---

* Hele afhandlingen kan ses på: <http://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1392534&dswid=-7466>

tigheden af at overveje, hvilke vidensformer vi tager udgangspunkt i, når vi for eksempel underviser i økonomi.

På baggrund af en række konkrete undersøgelser beskæftiger Ann-Sofie Jägerskog sig med forholdet mellem, hvordan en visuel model er udformet, og elevernes forståelse af den. Hun gør opmærksom på vigtigheden af at reflektere over, hvordan vi overhovedet formidler de økonomiske fagbegreber, blandt andet med fokus på, hvordan man kan illustrere disse. Udgangspunkt er blandt andet en problematisering af den model, vi normalt anvender, når vi vil skal forklare prisdannelsen, samtidig med at hun påpeger, at andre modeller kan være mere hensigtsmæssige for elevernes forståelse af et så kompliceret emne som netop prisdannelse.

Artiklen bringes på svensk med enkelte ordforklaringer.

Skriftlighed

Skriftlighed blev i POLIS nr. 1 udpeget som en af de fagdidaktiske udfordringer for undervisningen i samfundsfag. Vi følger dette op med to artikler om skriftlig samfundsfag.

Peter Hobel har i sin artikel *Skriv i samfundsfag* fokus på den faglige skrivning og feedback. Med udgangspunkt i nogle teoretiske overvejelser om sammenhængen mellem skrivning og tænkning påviser han vigtigheden af at arbejde med den sproglige udformning af elevernes tekster helt ned på afsnits- og sætningsniveau. Det sidste sker med udgangspunkt i en konkret forskning i en række klasser.

Han argumenterer for, at feedback på dette niveau kan skærpe elevernes forståelse af samfundsfaglige sammenhænge og anbefaler en større grad af integration af skriftlighed i det daglige arbejde.

Med udgangspunkt i en konkret undersøgelse diskuterer Lasse Ørum Wikman i sin artikel *Skrivedidaktik i samfundsfag*, hvordan samfundsfaglærerne opfatter sig selv som skriveundervisere, blandt andet i forbindelse med kravene til den skriftlige studentereksamen i samfundsfag A på stx. En af pointerne i artiklen er, at samfundsfaglærerne ikke føler sig på hjemmebane som skriveundervisere. Skriveundervisningen har stort set kun fokus på de genrekrav, der stilles i de skriftlige eksamensopgaver, hvorimod der er meget lidt fokus på den bredere tilgang til at anvende skrivningen som generelt redskab

i undervisningen. Det bliver også påpeget, at det er meget begrænset, hvad der eksisterer af skrivedidaktiklitteratur i samfundsfag, hvilket naturligt nok gør udviklingen af skrivning som generelt redskab begrænset i faget. Den sidste problemstilling bliver også sammenlignet med udviklingen i danskfaget.

Eksempler på andre undervisnings- og arbejdsformer

Ekskursioner og studierejser har altid været centrale i samfundsfag, men ellers har mere utraditionelle undervisnings- og arbejdsformer ikke fyldt så meget i faget. Under overskriften »Andre undervisnings- og arbejdsformer« bringer vi en række artikler, der præsenterer nogle eksempler på, hvordan man også kan arbejde i faget, og hvor hovedvægten er på, hvordan eleverne kan aktiveres på andre måder end de traditionelle klasserumsbaserede undervisningsformer.

Marianne Dietz skriver om, hvordan spil kan inddrages i undervisningen. Hun tager udgangspunkt i et analogt spil, hvor idéen er at »genskabe« er virkeligt rum i undervisningen og lade eleverne agere i disse. Med udgangspunkt i et konkret eksempel fra historie, baseret på hendes ph.d.-afhandling,^{*} diskuterer hun, hvordan spil kan være en mulighed for en dybere forståelse af samfundsmæssige sammenhænge og gøre det tydeligt for eleverne, hvor vigtigt det er at anlægge forskellige perspektiver på samfundsmæssige problemstillinger.

Det er også en vigtig pointe i artiklen, at spil kan være en mulighed for at styrke elevernes forudsætninger for at deltage i en demokratisk dialog, og at det bedre kan skabe lige muligheder for alle.

Ditte Nørskov Nielsen, Jannie Ohrt og Eva Rix skriver om SamfundsCup, som i en række år (siden 2010) har haft fokus på, hvordan man kan bruge innovation som fagdidaktisk redskab. Det understreges i artiklen, at innovationsbegrebet skal tænkes ind i en samfundsfagsdidaktik, og at det viser nye veje til, hvordan man kan opfylde de faglige mål og arbejdet med kernestof.

Det understreges også i artiklen, at innovation kan være en måde at styrke den projektorganiserede og problembaserede organiserede undervisning på, ligesom den udadvendte dimen-

---

^{*} Hele afhandlingen kan ses på: <https://www.ucviden.dk/da/persons/marianne-dietz/publications/>

sion kan være motiverende og inddrage aktuelle samfundsforhold på nye og spændende måder, da projekterne altid skal udarbejdes sammen med eksterne samarbejdspartnere.

Konklusionen er, at SamfundsCup er et dobbeltdidaktisk projekt, der træner elevernes faglige og innovative kompetencer.

Lars Emmerik Damgaard Knudsen og Kirsten Rotbøll Lassen skriver om en case fra det projekt i grundskolen, der hedder åben skole. Med udgangspunkt i et konkret eksempel på et samarbejde mellem en skole og et museum om boligformer vises det, hvordan et sådant udadvendt og konkret projekt kan styrke både læring og motivation, da udgangspunktet er et konkret projekt.

Martin Ommundsen skriver om brug af bevægelse i undervisningen i samfundsfag. Ifølge Dansk Skoleidræts database over arbejdet med bevægelse i undervisningen findes der tre (!) projekter med bevægelse i samfundsfagsundervisningen. Så det er et område, der i høj grad trænger til udvikling både i forhold til målet om mere bevægelse i folkeskolen og generelt.

Der argumenteres i artiklen for, at indlæring af faglige begreber kan styrkes ved at inddrage bevægelse i undervisningen. Argumentet herfor er, at bevægelse kan tydeliggøre indlæringen, da den inddrager andre måder at huske på. Det kan være motiverende, da indlæringen forbindes med de aktiviteter, der er indeholdt i undervisningen.

Endelig skriver Ove Outzen om den casebaserede undervisning som en måde at skabe øget aktivitet og tydeliggøre sammenhængen mellem teori og praksis. Han gennemgår forskellige måder at tilrettelægge den case-baserede undervisning på og argumenterer for, at den er egnet til at flytte fokus fra den lærerstyrede undervisning til eleverne.

Som oversigten her viser, indeholder POLIS nr. 2 en mangfoldighed af overvejelser om undervisnings- og arbejdsformer i samfundsfagsundervisningen. Ud over mangfoldigheden er styrken ved artiklerne, at de næsten alle inddrager konkrete eksempler og undersøgelser, som peger frem mod, at overvejelserne og diskussionerne kan give inspiration til den konkrete undervisning.

Dette nummer af POLIS er blevet til i tæt samarbejde med en redaktionsgruppe, bestående af Mette Damgaard Jørgensen, Torben Spanget Christensen og Lasse Ørum Wikman. Stor tak til dem for et meget inspirerende samarbejde.

Litteratur

- Bergström, Göran og Linda Ekström (2015): *Mellan ämne och didaktik – om ämnesteoriers roll inom samhällskunskapsdidaktiken*, Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education, 2015:1. En online-version kan findes på: www.kau.se/nordidactica
- Dale, Erling Lars (1998): *Pædagogik og professionalitet*, Forlaget KLIM